

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ О. О. БОГОМОЛЬЦЯ
Кафедра загальної та медичної психології

Курсова робота
ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СИСТЕМІ
ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Виконавець:
Студентка 2 курсу 3 групи
медико-психологічного факультету
Легінь Олександра Богданівна

Науковий керівник:
кандидат психологічних наук, доцент
Тертична Надія Анатоліївна

Завідувач кафедри професор Матяш М.М.

Зміст

Вступ.....	3
 Розділ I. Методологічний розгляд проблеми емоційного інтелекту в рамках професійної діяльності особистості.....	6
1.1. Проблема емоційного інтелекту в професійній діяльності особистості.....	6
1.2. Психологічні особливості прояву емоційного інтелекту в юнацькому віці.....	11
1.3. Особливості взаємозв'язку емоційного інтелекту та емпатії у людей з різним професійним спрямуванням.....	18
 Розділ II. Емпіричне дослідження особливостей та рівня емоційного інтелекту особистостей з різним професійним спрямуванням.....	22
2.1. Процедура, методи та методики дослідження.....	22
2.2. Характеристика рівня прояву змістовних складових емоційного інтелекту відповідно до спрямованості особистості у професійній діяльності.....	27
2.3. Порівняльний аналіз характеристик емоційного інтелекту у студентів з різним рівнем прояву емпатії.....	39
 Висновок.....	42
Список використаної літератури.....	46

ВСТУП

Актуальність даної теми, є цікавою в декількох аспектах: соціальному, бо людська цивілізація може опинитись у стані саморуйнування, якщо й далі емоції будуть розглядатись як протилежні розуму, як такі, що є недоступними свідомому контролю і регулюванню; педагогічному, якщо на підставі експериментального вивчення особливостей перебігу емоційних процесів і станів та стійких властивостей особистості не будуть розроблені науково обгрунтовані підходи до цілеспрямованого формування в процесі навчання та виховання емоційної компетентності суб'єктів учіння.

Власне, емоційний інтелект (англ. emotional intelligence) – це група ментальних здібностей, які беруть участь в усвідомленні та розумінні власних емоцій і емоцій оточуючих. Під визначенням емоційного інтелекту мається на увазі також здатності усвідомювати свої почуття і емоції, доносити і викоистовувати їх, керувати ними, що є самим важливим моментом, і на основі цих вмінь – взаємодіяти з іншими людьми. Ті люди, що мають високий EQ показують кращі результати в житті і на роботі, їм набагато простіше приймати рішення і брати на себе відповідальність, незалежно від рівня складності завдань. Вони також отримують велике задоволення від спілкування та мають «закладенне» бажання до досягнення високих кар'єрних результатів.

Емпатія в свою чергу це осягнення емоційних станів іншої людини, здатність емоційно відгукуватися на переживання інших людей. Здатність до емпатії розвиває проникливість – здатність до швидкого і адекватного пізнання людей і відносин, до прогнозування поведінки людини. І в цьому

розрізі емпатію можна вважати першою і головною сходинкою до опанування емоційним інтелектом.

Перші роздуми про емоційний інтелект (EQ) йдуть ще з давніх давен: за часи античності давньогрецький філософ Платон звернув увагу на важливість емоційного стану у процесі навчання.

На початку XX століття американський психолог і педагог Едвард Торндайк ввів поняття «соціального інтелекту», як «здатність розуміти людей, чоловіків і жінок, хлопчиків і дівчаток, уміння поводитися з людьми і розумно діяти у відносинах з людьми загалом». З 1960-х почалася систематизація поглядів Е.Торндайка і його попередників.

Актуальність дослідження терміну «emotional intelligence» було вперше визначено П.Селовеєм і Дж.Майєром. Вони опублікували і 1993 році сумісну працю (The intelligence of emotional intelligence), в ній показано, що IQ насправді менш важливе для успіху в житті і роботі, ніж EQ – накопичення навичок, які не мають безпосереднього стосунку до академічних навичок (теорія емоційно-інтелектуальних здібностей). У 90-х роках Деніель Гоулман разом з групою інших дослідників поставили під сумнів інформативність когнітивних тестів щодо показника успішності людини у житті. Все це надихнуло його на написання власної книги «Емоційний інтелект», яка була вперше опублікована в 1995 році. Д.Гоулман доводив, що успіх у бізнесі гарантував не когнітивний, а емоційний інтелект. Саме ним була сформульована теорія емоційної компетентності. Пізніше вона отримала подальший розвиток у некогнітивній теорії емоційного інтелекту Р.Бар-Она.

У вітчизняній психології ідею єдності афективних та інтелектуальних процесів, що належала Л.С.Виготському, розвивали С.Л.Рубінштейн (інтелектуальний процес не можливий без участі емоцій). В Україні теж з'явилися дослідження з проблеми концептуалізації цього феномена, його функцій (Е.Носенко), вивчення EQ як детермінант внутрішньої свободи

особистості (Г. Березюк) та показника цілісного її розвитку (О.Філатова). Високий EQ вказує на здатність людини до пізнання почуттів, які відбуваються, і озброює людину співчуттям, співпереживанням, адаптивністю і самоконтролем. Наявність розвиненого емоційного інтелекту – це неодмінна умова успішного лідерства. Тому актуальним на данному етапі є об'єднання людей різних сфер діяльності метою якого є розкриття можливостей та відмінностей в них рівня емоційного інтелекту (EQ) згідно вибраної ними професії душі.

Виходячи з цього **метою** нашої роботи було розкриття змісту, структури емоційного інтелекту окремо в системі професійної компетенції особистості та ідентифікування емоційної сфери в поєднанні з інтелектуальними властивостями людини.

Об'єкт дослідження - емоційний інтелект як складова професійної компетенції особистості.

Предмет дослідження – характерні прояви емоційного інтелекту у студентів з різним професійним спрямуванням.

Гіпотеза дослідження – існує певна закономірність у проявах емоційного інтелекту та емпатії відповідно до спрямованості особистості у професійній діяльності.

Завдання дослідження:

1. Теоретично розкрити поняття «емоційного інтелекту» у психології.
2. Дослідити характерні прояви емоційного інтелекту у студентів з різним діяльнісним спрямуванням.
3. Прослідкувати характеристики емоційного інтелекту у студентів з різним рівнем прояву емпатії.
4. Визначити взаємозв'язок емоційного інтелекту та емпатії відповідно до спрямованості особистості у професійній діяльності.

Розділ I. Методологічний розгляд проблеми емоційного інтелекту в рамках професійної діяльності особистості.

1.1 Проблема емоційного інтелекту в професійній діяльності особистості.

З урахування сучасних наукових досліджень емоційний інтелект як предмет соціально-психологічного дослідження є відносно новим, маловивченим феноменом. На даний момент існують різні підходи до розуміння суті і структури емоційного інтелекту однак єдина узгоджена теорія емоційного інтелекту не розроблена. Проте, необхідність вивчення емоційного інтелекту диктується запитом практики, полягає у визначенні факторів, що впливають на ефективність та успіх професійної діяльності і соціально-психологічної адаптації особистості.

У сучасному суспільстві проблема розуміння і прояву емоцій стоїть досить гостро, оскільки в ньому штучно насаджується культ раціонального ставлення до життя як еталону, в якому немає місця емоціям. Відомо, що заборона емоцій веде до їх витіснення із свідомості людини. В свою чергу, неможливість психологічної переробки емоцій сприяє розростанню їх фізіологічного компоненту, що призводить до неврозів. З особливою силою і чіткістю емоційні проблеми проявляються у людей з низьким рівнем самоконтролю. Звільнившись з-під контролю свідомості, емоції

перешкоджають здійсненню намірів, порушують міжособистісні стосунки, не дозволяють належним чином виконувати службові і сімейні обов'язки, утруднюють відпочинок, погіршують здоров'я. Кожна людина народжується з обов'язковим потенціалом емоційної сенситивності, емоційної пам'яті, емоційної обробки та емоційного навчіння. Ці чотири вроджені компоненти формують серцевину емоційного інтелекту[1].

Емоційний інтелект, наприклад, Дж. Майер і П. Селовей визначають як здатність людини сприймати, виражати і розуміти емоції та управляти ними[2]. Вчені доводять, що емоційно інтелектуальні люди відзначаються високим ступенем самосвідомості, вони справляються з життям, не дозволяючи своїм емоціям шкодити їм через депресію, тривожність чи гнів, намагаючись досягти довгострокової винагороди, можуть відкласти одержання винагороди зараз, не діють імпульсивно, орієнтуючись на ситуативні успіхи. Вони, як правило, емпатійні. Ця їхня здатність дозволяє їм читати емоції оточуючих і вміло реагувати на них, вони знають, що сказати другу, у якого горе, як підбадьорити колегу, як розв'язати конфлікт та інше. Д. Бек зазначає, що емоції знаходяться в центрі уваги когнітивних процесів (когнітивної терапії), бо вони допомагають людині звільнитися від симптомів дисфункційного мислення і тим самим покращити емоційний стан [3].

На думку А.В. Брушлинського, «емоції сприяють мисленню (у разі позитивної кореляції) або ж перешкоджають йому (у разі негативної)». Найбільш відомою і популярною моделлю емоційного інтелекту є модель, розроблена П.Саловеем і Д.Майером, які пропонують виділити чотири компоненти емоційного інтелекту:

1. Ідентифікація емоцій (сприйняття);
2. Використання емоцій (допомога мисленню) для підвищення ефективності мислення і діяльності;
3. Розуміння емоцій;

4. Управління емоціями. [4]

В структуру емоційного інтелекту, що виступає як сукупність емоційно-когнітивних і соціальних здатностей, І.М.Андрєєва включає чотири основних компонента:

1. Розпізнавання власних емоцій включає здатність адекватно описувати, виражати, ідентифікувати емоції та відчувати їх без слів. Розпізнавання емоцій сприяє більш ефективному спілкуванню, оскільки дозволяє адекватно описувати, переробляти і виражати емоції.
2. Володіння своїми емоціями пов'язане з проблемою самоконтролю. Це здатність контролювати власні емоції, виокремлювати їх як окремий об'єкт, оприлюднювати, адекватно оцінювати, контролювати емоційну експресію (стриманість). Адекватна емоційна експресія є важливим фактором підтримки фізичного і психічного здоров'я.
3. Розуміння емоцій інших передбачає: здатність реєструвати у свідомості емоційні процеси, прояв достатньо виокремленого емоційного процесу, здатність виразити словами емоційний стан іншого, передбачити силу емоцій, тривалість, наслідки, здатність включати емоції у культурний досвід, здатність до емпатії.
4. Самомотивація. Емоції мотивують людей до певних дій. Емоція - це засіб, за допомогою якого взаємодіють тіло і розум, вони постійно змінюються і знаходяться в русі [5].

Відтепер складові успіху психологи визначають під іншим кутом. Якщо уявити собі айсберг, то його надводна частина – це IQ (логічні здібності), а підводна – EQ (емоційні). У Європі люблять повторювати модний вислів: «Завдяки IQ ви влаштовуєтесь на роботу, завдяки EQ – робите кар'єру».

Як і кожна особливість людини, емоційний інтелект у певній мірі передбачений генетично і основа для повного використання цього потенціалу

зкладається у дитинстві. Існують об'єктивні передумови розвитку емоційного інтелекту, серед яких виділено такі:

- біологічні (правопівкульовий тип мислення; особливості розвитку нервової системи, властивості темпераменту, особливості обробки інформації),
- соціальні (синтонічність у дитячому віці; розвиток раціональності у міру дорослішання; рівень розвитку самостійності; емоційно-сприятливі стосунки з батьками, рівень освіти батьків і сімейний добробут; гендерні особливості виховання; андрогінність; зовнішній локус контролю; релігійність),
- вікові (гнучкість мислення, індивідуальний стиль розумової діяльності, система еталонів самооцінювання, самоконтроль слів і вчинків, неузгодженість рівня інтелектуального розвитку з біологічною зрілістю, взаємозалежність інтелектуального, емоційного й особистісного розвитку, формування професійної Я-концепції),
- професійно-формувальні (знання про підходи, закономірності, ознаки, компоненти професійної діяльності та наявність об'єктивних проблем її здійснення; стресові та конфліктні ситуації, втрата рівноваги та незнання способів запобігання їй і подолання, неусвідомлення цілей професійної підготовки і ставлення до обраної професії).

На сучасному етапі вивчення емоційний інтелект цікавить дослідників із точки зору можливості практичного застосування в багатьох галузях психологічної науки. В організаційній психології це стосується підбору ефективного управлінського персоналу (М.Зайднер, Дж.Метьюз), успішності керівників високої ланки (Д. Гоулман), аналізу впливу на управлінські здібності, лідерські якості (Т. Березовська, О. Білоконь, Д. Гастелло, Д. Гоулмен, В. Єрмаков, М. Манойлова, А. Мітлош, А. Петрівська, В. Шатроо). У педагогічній психології досліджується питання впливу емоційного

інтелекту на академічну успішність (Е.Аронсон), зниження антисоціальної поведінки (М.Гріндберг), формування психологічного клімату в класі (Р.Вайсберг), а також вивчаються педагогічні та виховні можливості емоційного інтелекту (Ю.Бреус, В.Зарицька, Л.Колісник, О.Милославська). Дослідження емоційного інтелекту саме у студентів відбувається в таких напрямках: аналіз особистісних чинників емоційного інтелекту (І. Андреєва, Л.Колісник), функціональне значення емоційного інтелекту й адаптивні функції (С.Дерев'янка), диференційні характеристики емоційного інтелекту (О.Власова, Н.Моріарті, А.Фурман), вивчення педагогічних компонентів емоційного інтелекту в підготовці фахівців гуманітарного профілю (Ю.Бреус, В.Зарицька). [6]

Сучасне українське суспільство доволі динамічно змінюється, що ставить нові вимоги до підготовки фахівців у різних галузях. З одного боку, стоїть завдання більш вузької та чіткої спеціалізації (на відміну від широкого загального вивчення основ), з іншого – вміння виходити за межі своєї спеціальності та будувати міжгалузеві зв'язки, дивитися на проблему панорамно. Такі завдання формують запит до професійної освіти щодо навчання та підготовки фахівців, які відповідатимуть новим вимогам. Одним із важливих напрямів реалізації даного завдання є психологічний розвиток, необхідний для формування професійної мотивації та свідомості, набуття професійно важливих якостей, вдосконалення комунікативних навичок, мислення, рефлексії.

У зв'язку з цим мета нашої роботи – розглянути місце емоційного інтелекту в системі професійної освіти, обґрунтувати значущість розвитку емоційного інтелекту для ефективного навчання і подальшої особистісної та професійної реалізації студента.

Професійний розвиток вважається досить складним процесом, що має послідовний і одночасно циклічний характер. Один із активних

популяризаторів поняття емоційного інтелекту Д.Гоулман обґрунтовує важливість емоційного інтелекту для успішної діяльності людини в різних сферах діяльності (навчальна, професійна, дослідницька, комунікативна тощо)[7].

Включення формування емоційного інтелекту в систему професійної підготовки дає можливість відійти від суто діяльнісного підходу, де увага сфокусована на самій діяльності, її змісті та функціях, а особистість розглядається як вторинний фактор, і застосовувати елементи особистісного підходу, в якому суттєво змінюються педагогічні орієнтири, оскільки діяльність стає вже засобом розвитку людини.

Враховуючи вимоги професійної діяльності до особистості, Ю. Бреус запропонувала першочергові напрями розвитку емоційного інтелекту під час професійної підготовки у вищих навчальних закладах:

- розуміння власних емоцій та емоцій інших і, як результат, здатність до професійної рефлексії, усвідомлення себе як особистості, як професіонала, усвідомлення своїх дій, поведінки;
- самоконтроль і саморегуляція емоцій і, як результат, наявність особистісної професійної самосвідомості, професійних смислів (особистісні професійні знання, професійне ставлення до суб'єкта праці, професійні ідеали, норми та цінності, смислоутворюючі мотиви професійної діяльності);
- усвідомлення власних емоцій та управління ними і, як результат, збереження здоров'я особистості (фізичного, професійного, психологічного);
- використання емоцій, особливо у конфліктних ситуаціях і, як результат, здатність розв'язувати конфлікти у процесі професійної діяльності та підтримувати на належному рівні взаємостосунки з іншими людьми (співробітниками, керівниками, підлеглими). [4; 8]

Підбиваючи підсумки, можемо сказати що, рівень якості підготовки спеціалістів у світлі сучасних вимог визначається не лише критеріями

професіоналізму, які є специфічними для кожної професії, але і рівнем їх емоційного інтелекту, емоційною готовністю до професійної діяльності, яка забезпечує ефективне включення їх в активну діяльність, виступає умовою творчості, створення нового, самовдосконалення, швидкої адаптації до професійно зумовлених змін. Для розвитку і формування професійної свідомості емоційний інтелект має ключове значення, оскільки дослідницька діяльність у професійній сфері у поєднанні з емоційними переживаннями результатів цієї діяльності є основою професійної рефлексії та самоаналізу. Високий емоційний інтелект виступає регулятором емоцій і розуму, дає можливість відчувати відповідальність за своє життя і свої рішення, усвідомити власні потреби та мотиви поведінки. Корегуюча функція емоційного інтелекту розширює можливості вибору (в тому числі зміни чи повної відмови від попередніх рішень) стратегій у житті та стилів у професійній діяльності.

1.2. Психологічні особливості прояву емоційного інтелекту в юнацькому віці.

Вважається, що період юності представляє собою найважливішу фазу вікового етапу в процесі формування особистості - переходу від залежного дитинства до самостійної дорослості. Юнацький вік по своєму особливий, важливий та певною мірою вирішальний період у житті людини. Завдання, що стоять перед молоддю у цей час, пов'язані з розвитком особистісної рефлексії й самосвідомості, професійним становленням, з гострою потребою у спілкуванні й глибоких емоційно-насичених міжособистісних стосунках. Тому, розвиток та становлення особистості в юнацькому віці великою мірою визначаються успішністю у сфері міжособистісного спілкування та

лідерством в соціальних відносинах. Одним з чинників, що сприяє встановленню та підтримці глибоких та довірливих стосунків є емоційний інтелект.

У структурі емоційного інтелекту виокремлюють два важливих аспекти: внутрішньоособистісний та міжособистісний. Для першого аспекту характерні такі компоненти, як: самооцінка, усвідомлення власних почуттів, впевненість у собі, терпимість та самоконтроль. Міжособистісний аспект охоплює: емпатію, толерантність, комунікабельність, діалогічність та відкритість.

Насьогодні з'явилась велика кількість досліджень, що підтверджують значущість емоційного інтелекту, зокрема, і в юнацькому віці. Науковцями доведено, що високі показники емоційного інтелекту позитивно позначаються на фізичному та психічному благополуччі людини (С. Андерсон, Р.М. Ворнер, Дж. Сіаррочі, О. Філатова, І. Філіппова та ін.); успішності життєдіяльності особистості (Д. Гоулман, Х. Вейзингер, А. Саваф); процесі міжособистісної взаємодії та соціалізації в цілому (І.Ф. Аршава, С.А. Богомаз, Е. Власова, Д. Люсін); пов'язані з лідерськими, управлінськими якостями (Дж. Барлінг, Т. П. Березовська, О.В. Белоконь, Д.Д. Гастелло).

Л.Н. Вахрушева у результаті проведеного дослідження дійшла висновків, що:

- 1) чим більш успішно та гнучко молода людина може управляти своїми емоціями, тим позитивніше вона сприймається іншими;
- 2) розвиток параметрів емоційного інтелекту є важливим фактором успішності юнаків у сфері міжособистісного спілкування;
- 3) незбалансованість здібностей емоційного інтелекту негативно взаємопов'язана з популярністю у колективі [9].

Також дослідницею встановлено, що чим краще людина розуміє свої власні емоції, тим в більшій мірі їй властиве позитивне ставлення до людей, чуйність, сумлінність, відповідальність і тим більше вона орієнтована на співпрацю; тим вона більш допитлива і здатна вчитися, також дослідження видатних психологів показали цікаві результати, такі як: студенти з вищим емоційним інтелектом мали більший успіх у стосунках з протилежною статтю.

Емоційний інтелект проявляється, як зазначалося вище, в міжособистісних стосунках і впливає на професійний та особистий успіх[10]. Д.Гоулмен у своїх дослідженнях емоційного інтелекту показав, що «життєвий успіх людини визначається не стільки загальним рівнем розумового розвитку, скільки тими особливостями її розуму, які визначають здатність до самопізнання та емоційної саморегуляції, вміння висловлювати свої почуття, розуміти і тонко реагувати на стан інших людей»[21, с.67]. Д.Гоулмен виходить з положення про те, що будь-яка проблема, з якою людина стикається в житті, має безліч рішень, і якби людина аналізувала їх шляхом послідовного перебору або тільки логічного аналізу, то вона би не змогла швидко приймати рішення і діяти. «Людський мозок приписує кожному з варіантів своєрідну «емоційну вагомість», що значно обмежує поле вибору найбільш сильними позитивними емоціями. Зробивши помилку, люди зазвичай відчують неприємні почуття, правильне ж оптимальне рішення пов'язується з позитивними емоціями» [21, с.478].

Згідно дослідженням О.Давидової, стосовно гендерних відмінностей в емоційному інтелекті періоду юнацтва, загальний показник емоційного інтелекту в дівчаток, вищий ніж у хлопчиків, і це розходження зберігається весь підлітковий та юнацький період. Вищий рівень у дівчаток, визначається тим, що практично всі складові компоненти емоційного інтелекту, що визначають чинник «розуміння емоцій» (емоційна обізнаність, емпатія та

розпізнавання емоцій у інших людей), у дівчаток також вища протягом усього пубертатного періоду.

Також, доведено те, що дівчата намагаються взяти під контроль свої власні прояви агресії і почуття провини, що не є характерним для юнаків.

Фактор статевої приналежності чинить потужний вплив на переживання провини: у чоловіків воно проявляється слабше, і вони значно рідше згадують про це почуття, ніж жінки. [11]

Доведено, що юнаки, які здатні добре керувати почуттями, готові приймати інших людей такими, як вони є, з їхніми плюсами і мінусами. Можливо, сама по собі установка на прийняття інших людей допомагає їм у емоційній саморегуляції. У дівчат такого взаємозв'язку не виявлено. Для них важливіше така особистісна риса, як самостійність. Самостійні дівчата найбільш плідно управляють своїми почуттями. У свою чергу, можливість управління своїми почуттями та емоціями робить дівчат більш незалежними вільними. У чоловічій вибірці більш істотний параметр – контроль зовнішньої експресії емоцій. Беручи під контроль свою експресію, молоді люди найбільш продуктивно керують своєю поведінкою, «легше справляються з тривожністю, гнівом і роздратуванням; є більш тактовними і гнучкими в ситуаціях міжособистісної взаємодії. [30]

Цікавий та важливий у контексті теми нашого дослідження елемент у концепції емоційного інтелекту – усвідомлена регуляція емоцій. Емоціями неможливо управляти прямо, проте це можна зробити опосередковано: через об'єкт, потребу, знак. Початковий момент управління почуттями – це розщеплення монолітного недиференційованого афекту (Я-почуття) на суб'єкта та його почуття, точніше кажучи, це виокремлення почуття в якості окремого об'єкта, а не властивості зовнішнього світу («Я відчуваю страх або задоволення», а не «Світ страшний або приємний») [12].

Управління емоціями, на думку Дж. Мейєра, полягає в розширенні або

обмеженні потоку емоційної інформації, зокрема, за допомогою контролюючих думок [13].

Слід зазначити, що ще Л. Виготський акцентував увагу на проблемі єдності афекту та інтелекту, піддаючи критиці спроби відокремити мислення від емоційної сфери, наголошуючи на їх взаємозв'язку і взаємовпливові на всіх етапах психічного розвитку особистості [22]. Асиміляція емоцій у мислення (використання емоцій для підвищення якості розумової активності), розуміння єдності раціонального та емоційного підтверджується й даними клінічних експериментів, які описали Дж. Мейєр та П. Селовей, згідно з результатами яких здійснення ефективного або задовільного процесу прийняття рішення неможливо, якщо думка позбавлена емоційного підкріплення [23]. Тому кінцевим продуктом емоційного інтелекту є прийняття рішень на основі відображення та осмислення емоцій, які є диференційованою оцінкою подій, що мають особистісний смисл. Таким чином, емоційний інтелект лежить в основі емоційної саморегуляції [24]. На думку М.І.Дьяченка та Л.О.Кандибовича, основним особистісним новоутворенням студента виступає його професійна готовність, яка є суттєвою передумовою ефективної діяльності після закінчення вищої школи, та в якості якої визначається професійна мобільність, тобто готовність студента до виконання різних видів діяльності, розуміння принципів функціонування різних соціальних спільнот, прийняття соціальних правил, створення нових соціальних спільнот та проектування відповідних їм видів діяльності [14]. В якості провідної діяльності студента виступає спочатку навчально-пізнавальна, а потім і навчально-професійна діяльність (І.О.Зимня, В.Я.Ляудіс, В.О.Якунін).

Навчальна діяльність студентів відрізняється багатоманітністю стосунків між тими, хто навчається, та тими, хто навчає, ускладненням її способів та прийомів, а також професійною спрямованістю. [15]

Для студентського віку як соціально-психологічній віковій категорії характерні певні психічні новоутворення. Дослідження Б.Г.Ананьєва, М.Д.Дворяшиної, Л.С.Грановської, І.О.Зимньої, В.Т.Лисовського, В.Ф.Моргуна, О.Ф.Рибалко, К.Штарке показали, що у студентському віці відбувається подальший психічний розвиток людини, що супроводжується складним процесом переструктурування психічних функцій інтелекту, змінюється структура особистості у зв'язку з входженням у нові, більш широкі та різноманітні соціальні спільноти.

Студентський вік, на думку Б.Г.Ананьєва, виступає сенситивним періодом для розвитку основних соціогенних потенцій людини, причому вища освіта чинить провідний вплив на психіку особистості, її розвиток. За час навчання у виші, за наявності сприятливих умов, у студентів відбувається розвиток усіх рівнів психіки [16].

Як зазначає І.В. Нікуліна, існує три основні протиріччя соціально-психологічного змісту, які характерні для студентського віку [17]:

- по-перше, це протиріччя між високим рівнем розвитку інтелектуальних та фізичних сил студента та жорстким обмеженням часу, економічних можливостей для задоволення потреб, що зростають;
- по-друге, це протиріччя між прагненням до самостійності у відборі знань та жорсткими формами та методами підготовки спеціаліста певного профілю;
- по-третє, протиріччя між розширенням знань студентів, які отримують велику кількість інформації, та відсутністю достатньої кількості часу та бажання на інтелектуальну обробку даної інформації.

Основні закономірності та протиріччя студентського віку обумовлюють необхідність вивчення особливостей емоційної регуляції навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Навчально-пізнавальна діяльність у закладах вищої освіти має чітко виражений емоційний аспект [18]. Емоційна сфера має суттєвий вплив на процес регуляції навчально-пізнавальної діяльності, забезпечуючи потік операцій діяльності загальним «емоційним фоном», об'єднує окремі навчальні дії спільністю значущості і смислу. На темпераментальному рівні емоційної регуляції навчально-пізнавальної діяльності базові біологічні тенденції до переживання так званих «фундаментальних емоцій», утворюють основу вродженої емоційності, яка проявляється, насамперед, у стильових характеристиках учіння [19; 20]. Змістовні аспекти учіння залежать від регулятивного впливу з боку прижиттєво сформованих емоційно-мотиваційних структур (мотивів навчання, особистих цілей, цінностей, стандартів, установок, уявлень про світ та про себе, звичних патернів і схем інтерпретації власних фізіологічних станів, засвоєних словесних репрезентацій емоцій, очікувань, атрибуцій).

У ході навчально-пізнавальної діяльності студентів відбуваються багаторівневі процеси обробки інформації, які під впливом емоційної сфери особистості, створюють когнітивну основу для прояву та розвитку різних форм емоційних переживань (емоційних процесів, станів та властивостей). Працюючи над навчальним матеріалом, студенти, поперше, приписують суб'єктивне значення засвоюваній інформації, по-друге, встановлюють зв'язки між значенням цієї інформації та особистими цілями, можливостями та нормами поведінки, по-третє, реагують на приписані значення, по-четверте, пояснюють причини удачі / невдачі, по-п'яте, оцінюють зовнішні стимули, думки, почуття, інтероцептивні відчуття.

В емоціях (особливо надлишкових, інтенсивних) вбачається джерело деструктивних впливів на навчально-пізнавальну діяльність. За нашими спостереженнями у ситуаціях випробування знань, на лекціях, семінарах студенти мають негативні переживання (страх, напруга, тривога), було

виявлено психологічні детермінанти частоти та інтенсивності негативних емоцій на заняттях у закладі вищої освіти: рівень успішності, особливості стосунків з викладачами, навчальний предмет, вид занять, курс, міра адаптації до навчання у виші, толерантність до невизначеності, рівень академічного, соціального та емоційного інтелекту, рівень життєстійкості.

Підбиваючи підсумки цього розділу, можна сказати, що юнацький період – це період, коли міжособове спілкування стає особливо важливим а ефективна реалізація усіх складових спілкування (комунікації, інтеракції та перцепції) в значній мірі базуються на емоційному інтелекті – спроможності людини усвідомлювати, адекватно вміти виражати свої емоції і сприймати емоції та душевний стан партнера по спілкуванню, включати цю інформацію в загальний контекст міжособистісної взаємодії. Як відомо – формування емоційного інтелекту починається ще в дошкільному періоді, а саме в юнацький період ця інтегральна здатність набуває особливого значення. За своїми особливостями EQ є важливою характеристикою особистості, яка може розвиватися протягом життя, що дозволяє, згідно сучасному підходу неперервного розвитку особистості, розглядати його як метакомпетенцію.

1.3 Особливості взаємозв'язку емоційного інтелекту та емпатії у людей з різним професійним спрямуванням.

Емпатія в психології розуміється як осягнення емоційних станів іншої людини, здатність емоційно відгукуватися на переживання інших людей. Здатність до емпатії розвиває проникливість, здатність до швидкого і адекватного пізнання людей і відносин, до прогнозування поведінки людини. На рівні особистісних характеристик проникливість припускає наявність гуманістичної спрямованості людини, ціннісних орієнтацій, вольових рис характеру.

Задіюючи механізм співпереживання людина отримує можливість зрозуміти співбесідника. Залишаючись при цьому у рівноправній позиції. Ця рівноправність означає також і однакову відкритість. Відчути почуття іншої людини часто означає відчути і власні почуття. Побачити страхи іншого – зустрітися і з власними страхами. Зустрітися із самим собою.

Важливість емпатії у сучасному суспільстві неможливо недооцінювати. Сучасна цивілізація не зможе розвиватися поза людськими колективами і спільнотами. Емпатія є запорукою майбутньої співпраці і поваги до особистого простору кожної окремої людини. І, на відміну від тверджень попередніх десятиліть, науковці, базуючись на даних нейробіологічних досліджень, дійшли висновку, що емпатія – це здатність яку можна і слід розвивати. [25]

Виходячи з твердження про користь та значущість гарно розвиненої емпатії у житті людини, можемо сказати, що так само не менш важливо мати добре розвинутий емоційний інтелект і те, що вони дуже тісно пов'язані між собою, їх поєднання та високий рівень прояву, підносить особистість не на аби який рівень культурного розвитку та допомагає з легкістю включатись в різні соціальні сфери впродовж життя.

Розуміючи власні емоції та вміючи їх контролювати людина здатна краще виражати свої почуття та зрозуміти як почуваються люди навколо неї. Завдяки цьому спілкування стає більш ефективним, а стосунки у різних сферах діяльності та й в особистому житті стають – сильнішими.

Саме ці факти зі сфер буття кожної людини і є підтвердженням того, що є велика цінність та необхідність розвитку емоційного інтелекту. [26] Функціональні характеристики емоційного інтелекту визначаються системою емоційних ставлень до себе, як суб'єкта пізнання, до світу та інших людей, які репрезентуються у соціальній взаємодії та спілкуванні. З усього вищезазначеного можна зробити висновок, що емоційний інтелект є

складним психічним утворенням, яке має одночасно і когнітивну, і емоційну, і особистісну природу, а одним з основних механізмів його розвитку та актуалізації є емпатія. Емпатія є ключовим психологічним механізмом, який забезпечує здатність людини розуміти й управляти емоціями інших людей. З огляду на це, проаналізуємо теоретичні підходи до дослідження природи емпатії, її розвитку в молодшому шкільному віці та розкриємо особливості взаємозв'язку емоційного інтелекту з емпатією, яка є базовою категорією у контексті нашого дослідження. Проблема емпатії, її місце в структурі особистості, в системі загальнолюдських цінностей, її роль у процесі спілкування та міжособистісній взаємодії розглядалися багатьма філософами-етиками, психологами, педагогами. [31]

Аналіз наукових джерел дозволив виокремити кілька основних підходів щодо розуміння психологічної природи емпатії, які склалися в сучасній психологічній науці.

Представники першого підходу (В.Мак-Дугалл, Т.І.Пашукова та ін.) розглядають емпатію як емоційне явище, яке забезпечує емоційну співучасть у переживаннях іншої людини та її емоційне прийняття. У процесі соціальної взаємодії, особистість емоційно відгукується на почуття іншої, сприймає радість Іншого як власну, відчуває його біль як свій.

У контексті другого підходу (Т.П.Гаврилова, О.Г.Ковальов, А.В.Соломатіна та ін.) емпатія трактується як афективно-когнітивне явище, яке забезпечує не лише співпереживання з Іншим, а й пізнання Іншого, проникнення у його внутрішній світ.

Третій підхід (В.І.Войтко, А.П.Сопіков, Р.Б.Карамуратова та ін.), визначає емпатію як когнітивне явище, яке забезпечує розуміння та аналіз переживань іншої людини. Емпатія трактується як "... розуміння відношень, почуттів, психічних станів іншої особи на відміну від симпатії, для якої характерне співпереживання" [28].

Представники четвертого підходу (С.Б.Борисенко, Л.П.Журавльова, Т.Рібо та ін.) розглядають емпатію як складне інтегральне психологічне явище, яке поєднує у собі емоційний, когнітивний та поведінковий компоненти. Ця сукупність взаємопов'язаних елементів відображає складну ієрархічну структуру та динаміку цього явища, яке у розгорнутому вигляді складається з чотирьох ланок: споглядання – співпереживання – переживання з приводу почуттів Іншого – сприяння [29].

Дослідники (Т.П.Гаврилова, А.П.Сопіков та ін.) виокремлюють також і певні види емпатії: емотивну, пізнавальну, предикативну, поведінкову (діяльнісну, конативну). Емотивна емпатія передбачає емоційний відгук на будь-які прояви почуттів з боку інших. Як правило, відбувається сприймання емоціогенної ситуації, зараження емоціями іншої людини, проявляється здатність відчувати її емоційне благополуччя чи неблагополуччя. Пізнавальна емпатія забезпечує розуміння емоційних переживань, осмислення внутрішнього стану іншої людини. У наслідок цього може проявлятися здатність передбачати емоційні реакції інших людей (предикативна емпатія), а також співпереживання чи співчуття, які можуть спонукати до сприяння, емоційної підтримки, допомоги іншій людині (конативна емпатія). Як бачимо, перелічені види емпатії виділяються на основі функціонування провідного компонента в її структурі.

Водночас емпатія розглядається як умова розвитку моральної свідомості особистості (І.Д.Бех, Л.І.Божович, М.Й.Боришевський та ін.), її емоційної зрілості (Г.М.Бреслав, О.Я.Чебикін та ін.), механізм просоціальної поведінки (Т.П.Гаврилова, А.В.Соломатіна та ін.), структурна складова емоційного інтелекту, яка полягає у здатності розпізнавати емоції інших людей, що, у свою чергу, сприяє кращій соціальній адаптації особистості в суспільстві (Д. Гоулман). Проте, проблема взаємозв'язку особливостей

розвитку емоційного інтелекту особистості з емпатією, зокрема з емпатійними ставленнями у соціумі ще потребує подальшого вивчення.[30].

На соціопсихологічному рівні емоційний інтелект виступає як властивість особистості, яка проявляється у здатності розуміти та управляти емоціями інших, що забезпечує ефективність спілкування і міжособистісної взаємодії з іншими людьми. Прояв емпатії особистостей різних соціальних ланок передбачає когнітивну орієнтацію в соціальній ситуації і актуалізує спочатку внутрішнє сприяння об'єкту емпатії, а потім і зовнішнє, яке проявляється у наданні реальної допомоги іншій людині. Слід зазначити, що високий рівень розвитку емоційного інтелекту є, на нашу думку, основою для розвитку емоційної креативності особистості. Це підтверджують також результати досліджень І.М.Андрєєвої, Дж.Еверілла та інших вчених. Метою емоційної креативності особистості виступає гармонізація емоційного середовища, як внутрішнього, так і зовнішнього.

З огляду на це, ми можемо стверджувати, що вершиною розвитку емоційного інтелекту є екзистенційно-духовний рівень, пов'язаний з досягненням особистістю емоційної зрілості, яка сприяє її надчуттєвому проникненню у внутрішній світ, духовній та емоційній єдності з іншими людьми та зі світом загалом, і реалізуються в потребі у високих переживаннях – істини, добра, краси, любові.

Саме емоційний інтелект є тим знаряддям, завдяки якому відбувається емоційне самопізнання, оцінювання емоціогенних ситуацій та проявів емпатійного ставлення до інших людей.

Розділ II. Емпіричне дослідження особливостей та рівня емоційного інтелекту особистостей з різним професійним спрямуванням.

2.1. Процедура, методи та методики дослідження.

Метою нашої роботи було дослідження рівня, а також особливостей взаємозв'язку емоційного інтелекту та емпатії у людей з різним професійним спрямуванням.

Процедура включала наступні етапи. На першому етапі була визначена мета дослідження. На другому етапі ми досліджували саме сучасні статистичні данні на основі вже проведених методик щодо емоційного інтелекту та емпатії та проводили паралелі їх взаємозв'язку як таких; були визначені якісні характеристики ЕІ та емпатії загалом; відмічена значимість і необхідність високого/низького рівня емоційного інтелекту у взаємозв'язку з емпатією у особистостей з різним професійним спрямуванням у сучасному суспільстві. На третьому етапі ми проводили дослідження, використовуючи опитувальник емоційного інтелекту «ЭмИн» Д.В.Люсіна та методику діагностування рівня емпатії И.М.Юсупова.

Процедура дослідження включала такі методи:

1. Організаційні – за допомогою яких ми визначали гіпотетичний зв'язок між емпатією та емоційним інтелектом у особистостей з різним професійним спрямуванням.
2. Емпіричні – спостереження, тести зазначених методик, обов'язково була проведена бесіда з учасниками дослідження.
3. Методи обробки інформації – кількісний і якісний аналіз отриманих даних.
4. Інтерпретаційні методи – формування висновків на основі зібраної інформації.

Для даного дослідження була сформована вибірка з 30 людей: 19 дівчат і 11 хлопців, які мали зовсім різні професійні спрямування. Тестування проводилось у 3 групах по 10 досліджуваних, задля того, щоб досліджуваним було максимально комфортно проходити методику та мати змогу якомога краще зконцентруватися на завданні. Ми поділили 30

людей по 10 чоловік на групу, так як кожна група особистостей має власне професійне спрямування:

-перша вибірка з 10 чоловік - це майбутні лікарі, спеціалізації - хірургія.

-друга вибірка - психологи/ лікарі - психологи.

-третя вибірка включає в себе майбутніх інженерів/технологів.

З метою дослідження рівня та особливостей емоційного інтелекту у людей з різним професійним спрямуванням був використаний тест

(опитувальник) «ЕмИн» Д.В.Люсіна, який заснований на самозвіті. Дана методика призначена для вимірювання емоційного інтелекту (EQ) згідно теоретичним уявленням автора. Зазначений опитувальник – це психодіагностична методика, в основу якої покладене трактування Д. В. Люсин, згідно якому емоційний інтелект виступає як когнітивна здатність. Автор наполягає на тому, що в структуру даного феномена не слід включати особистісні риси, які можуть сприяти краще або гірше розуміння емоцій, але в той же час самі не є компонентами емоційного інтелекту.[34]. І здатність до розуміння, і здатність керувати емоціями може бути спрямована як на власні емоції, так на емоції інших людей. Для створення опитувальника ЕмИн були розроблені затвердження на кожен вид ЕІ. Попередні версії опитувальника проводилися на декількох сотнях піддослідних. Серія факторно-аналітичних процедур показала, що більш-менш стійко виділяється п'ять факторів, в цілому відповідних запропонованою структурою.

В остаточному вигляді опитувальник складається з 46 тверджень, по відношенню до яких випробуваний повинен висловити ступінь своєї згоди, використовуючи чотирибальною шкалу (зовсім не згоден, скоріше не згоден, скоріше згоден, повністю згоден). Ці твердження об'єднуються в п'ять субшкал, які, в свою чергу, об'єднуються в чотири шкали більш загального порядку:

- Шкала MEI (міжособистісний EI). Здатність до розуміння емоцій інших людей і управління ними.
- Шкала BEI (внутрішньоособистісний EI). Здатність до розуміння власних емоцій і управління ними.
- Шкала PE (розуміння емоцій). Здатність до розуміння своїх і чужих емоцій.
- Шкала UE (управління емоціями). Здатність до управління своїми і чужими емоціями.

Перша версія опитувальника була опублікована в 2004 році Д.В.Люсин, О.О.Марютина і А.С.Степанової. З метою розробки опитувальника на емоційний інтелект, а також отримання даних про структуру емоційного інтелекту і зв'язках його компонентів з особистісними рисами і підлогою випробовуваних, авторами було проведено емпіричне дослідження на вибірці з 84 осіб. У складеному в результаті опитувальнику більшість шкал мало задовільною надійністю.[32]. Остаточна версія опитувальника була опублікована в 2006 році. Психометричний аналіз був проведений на основі відповідей 218 досліджуваних і показав, що опитувальник має досить високу надійність та правдивість.[33].

З метою вивчення рівня емпатії, нами була використана наступна методика – це дослідження діагностики емпатії за І.М.Юсуповим, яка дає змогу дослідити рівень емпатії у всіх особистостей з різним рівнем професійного спрямування, у нашому випадку це професії такі як: лікарі, психологи та інженери-технологи.

Адже емпатія дуже важлива складова людини незалежно від напрямку професії. Емпатія включає в себе здатність розуміти та відчувати почуття інших людей, вміти побачити світ з позиції іншої людини і скеровувати власну поведінку відповідно до цього. Дана методика визначає емпатію, як емоційну відповідь людини на переживання інших людей, проявляється в

співпереживанні та в співчутті. Можна підкреслити те, що оцінюється не сам факт переживання, а саме схильність до нього, поскільки прояв емоційного відгуку в реальних умовах пов'язане з деякими соціальними перешкодами. Саме ця методика дозволяє не тільки визначити загальний рівень емпатії, але і її рівні в різних сферах людського життя. Автор методики класифікує емпатію виходячи з об'єкту, до якого вона більш спрямована – емпатія з батьками, тваринами, людьми похилого віку, дітка, героями художніх творів, незнайомими та малознайомими особами.

Тест базується на діагностиці факторів, обумовлюючих розвиток у суб'єкта емпатійного потенціала:

- 1) здатність до прийняття ролі;
- 2) сенситивності;
- 3) досвіду данного переживання в емоційно-пам'яті досліджуваного.

Кількісний тест фіксує образи дій суб'єкта емпатії, представлених, як перерахування дискретного ряду відкритих змінних, актуалізованих вербальним описом та зв'язаних з відповідними їм ситуаціями. Об'єктами емпатії виступають соціальні ситуації та присутні в них персонажі з якими досліджуваний міг поспереживати в повсякденному житті, накопичуючи емоційно – когнітивний досвід в процесі соціалізації. Зі всього можливого спектру емпатійних реакцій діагностується тільки 6 векторів співпереживання:

- а) з батьками;
- б) з тваринами;
- в) з особами похилого віку;
- г) з дітьми;
- д) з героями художніх творів;
- е) в міжособистісних відносинах.

Діагностика проводиться у формі вербального тесту з допомогою бланкової методики у вигляді закритих суджень.

Стимулюючим матеріалом виступають 36 суджень, стандартизованих по 5 рівневій 90 бальній шкалі, з якими суб'єкт може диференційовано погоджуватися або не погоджуватися, висловлюючи таким чином своє відношення до запропонованих соціальних ситуацій.

Опитувальник, містить 6 діагностичних шкал емпатії, виражаючих відношення до батьків, тварин, особам похилого віку, дітям, героям художніх творів, незнайомим та малознайомим людям. 36 тверджень, кожен з яких має 6 варіантів відповідей: «не знаю», «ніколи або ні», «іноді», «часто», «майже завжди», «завжди або так». Кожному варіанту відповіді відповідає числове значення: 0,1,2,3,4,5.

Тест має шкали нещирості, достовірності та психологічного захисту, які дозволяють достовірно оцінити зареєстровані показники. У цього теста високі показники надійності, валідності та дискримінативності.

Тест направлений на виявлення інтенсивної характеристики емпатійного потенціалу. Він може використовуватися, як діагностичний інструмент для експрес аналізу при підбірці кадрів на професії, які базуються на комунікації, а також при формуванні студентів психологічних, медичних та театральних університетів.

Дана програма дослідження дозволила нам оцінити рівень емпатії та емоційного інтелекту у особистостей з різним спрямуванням, а саме у – психологів, лікарів та інженер технологів. Також завдяки різним шкалам в цих методиках, можливо було влучніше дослідити той чи інший рівень, потім їх можна було поділити на домінантні та так скажемо «рецесивні» шкали в різних професіях.

2.2. Характеристика рівня прояву змістовних складових емоційного інтелекту відповідно до спрямованості особистості у професійній діяльності.

Для дослідження рівня та особливостей емоційного інтелекту у людей з різним професійним спрямуванням був використаний тест (опитувальник) «ЕмИн» Д.В.Люсіна. В ході данної методики можна було визначити рівень емоційного інтелекту людини у рамках того, чи іншого типу відносин: «міжособистісний емоційний інтелект», «внутрішньоособистісний емоційний інтелект», «розуміння власних емоцій» та «керування власними емоціями». Провівши дане дослідження, отримані кількісні показники, ми можемо відобразити у таблиці. (Табл.2.1)

Таблиця 2.1

Кількісні показники рівня емоційного інтелекту у людей зі спеціалізацією психологія/лікар-психолог.

	Дуже низький рівень.	Низький рівень.	Середній рівень.	Високий рівень.
Міжособистісний емоційний інтелект.	50%	10%	10%	30%
Внутрішньоособистісний емоційний інтелект.	30%	20%	10%	40%
Розуміння власних емоцій.	50%	5%	5%	40%
Керування власними емоціями.	40%	10%	30%	20%

Аналізуючи таблицю, можна помітити, що серед людей зі спеціальністю психологія, міжособистісний емоційний інтелект на низькому рівні у 60%

чоловік, середній рівень у 10% досліджуваного та у 30% чоловік було виявлено високий рівень. Внутрішньоособистісний EI у 50% осіб на досить низькому рівні та у 50% на високому рівні, що в співвідношенні показує нам 50%/50%. Розуміння власних емоцій: 60% чоловік з низьким рівнем та 45% чоловік добре розуміють власні емоції. Керування власними емоціями показало найкращий результат, 50% зі 100% досліджуваних вміють керувати емоціями та показали високий рівень.

Тобто, підбиваючи підсумки даної категорії професії можна сказати, що EI цього професійного спрямування має досить низькі показники у шкалах міжособистісного та внутрішньоособистісного русла, але керування власних емоцій зазначено на досить гарному рівні, що досить актуально для даної професії.

Можливо низький рівень показників у нашому дослідженні пов'язаний з тим, що вікова категорія осіб складала 21-25 років, відповідно, стаж роботи досить маленький.

Для більш детального порівняння наші кількісні показники ми виразили у вигляді діаграму. (Рис. 2.1)

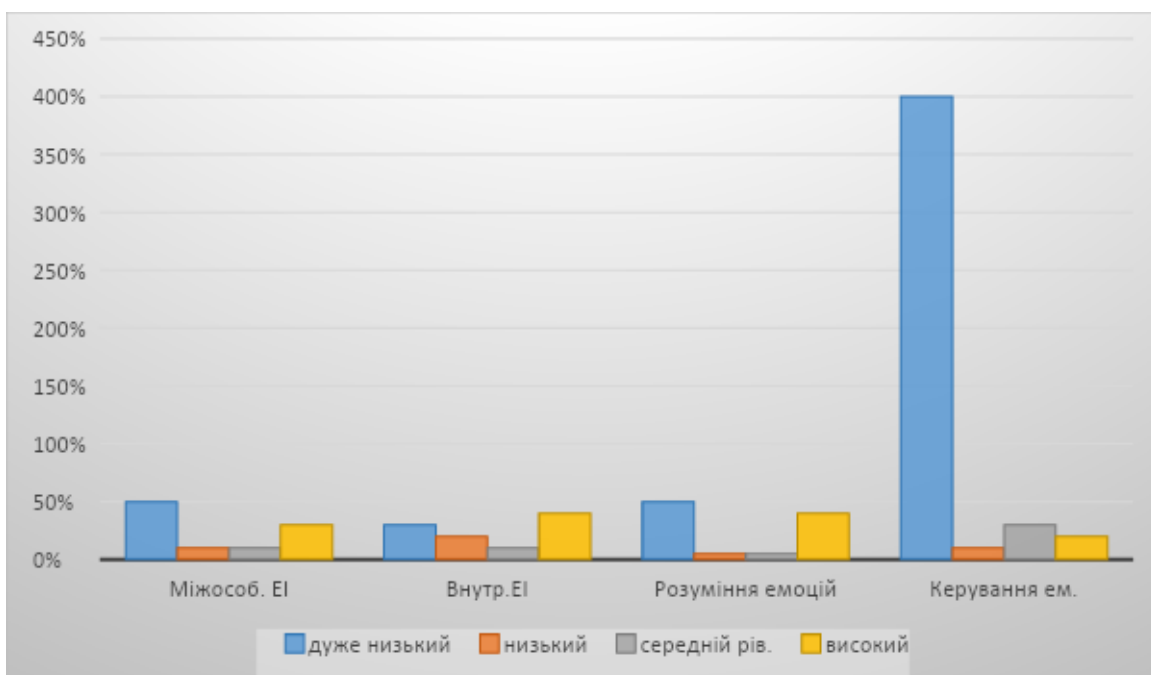

Рис. 2.1 Кількісні показники рівня емоційного інтелекту у психологів (за методикою. «ЭмИн» Д.В.Люсіна.)

Згідно отриманих показників, можемо сказати, що у психологів на вищому рівні розвинуті внутрішньо обособистісний ЕІ та розуміння власних емоцій. Також керування власних емоцій на середньому рівні, цей пункт виступає одним з головних в цій професійній сфері.

Провівши дослідження у осіб з професійним спрямуванням- лікарі, спеціалізації хірургія, було отримано кількісні показники, які можна відобразити у вигляді таблиці. (Табл.2.2)

Табл.2.2

Кількісні показники за професійним спрямуванням лікарі-хірурги.

	Дуже низький рівень.	Низький рівень.	Середній рівень.	Високий рівень.
Міжособистісний емоційний інтелект.	30%	10%	40%	20%
Внутрішньоособистісний емоційний інтелект.	30%	10%	60%	0%
Розуміння власних емоцій.	10%	30%	50%	10%
Керування власними емоціями.	20%	30%	20%	30%

Розглядаючи цю таблицю, можна відмітити, що серед лікарів хірургічного відділення міжособистісний ЕІ розвинений у більшості нами досліджуваних на середньому рівні, також на середньому рівні добре виражений внутрішньоособистісний ЕІ та розуміння власних емоцій, саме ці

характеристики є дуже важливими в роботі лікаря-хірурга, а що саме головне-це те, що керування власними емоціями у найбільшій кількості осіб досягли високого рівня, адже стримувати демонстрації свого переживання допомагає легше перенести біль, неприємні відчуття та сильну втому.

Для більш детального порівняння наші кількісні показники ми виразили у вигляді діаграму. (Рис.2.2)

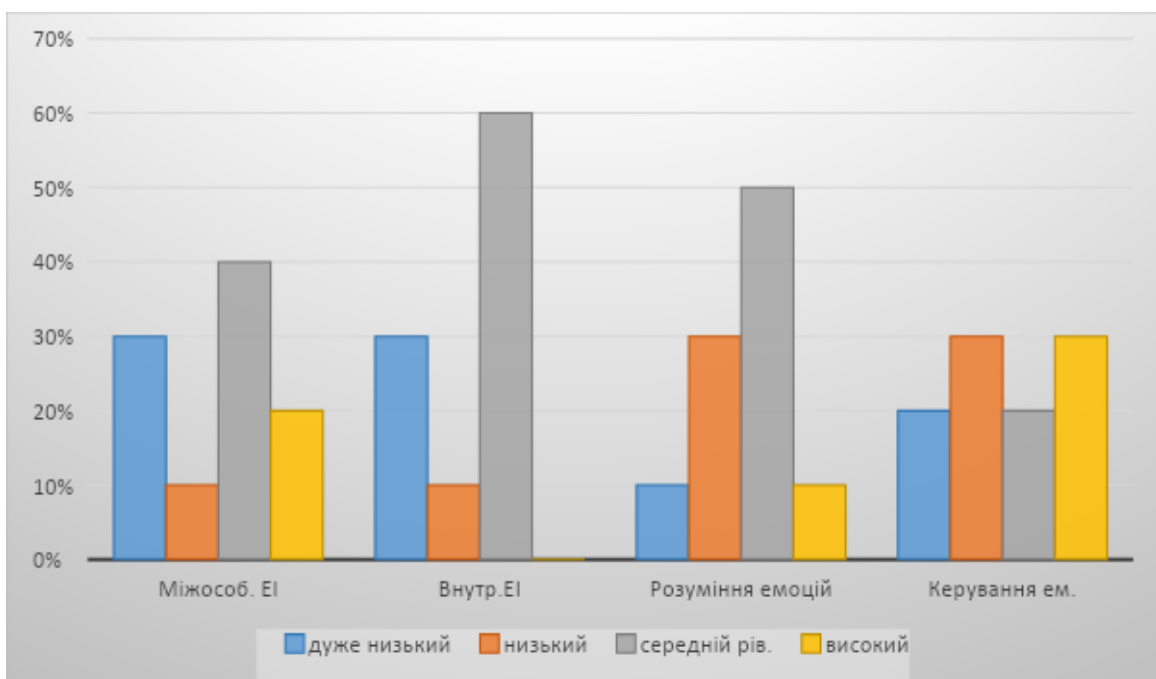

Рис 2.2 Кількісні показники рівня емоційного у лікарів-хірургів (за методикою. «ЭмИн» Д.В.Люсіна.)

Порівняно з даними Рис. 1, можна сказати, що кількісні показники данного рисунку відрізняються, тим що у хірургів майже все сягає середнього рівню, окрім керування власних емоцій, вони посіли досить високий рівень.

Опрацювавши результати дослідження у осіб професійної категорії: інженер-технологи, було отримано кількісні показники, які можна вивести у вигляді таблиці. (Табл.2.3)

Табл.2.3

Кількісні показники за професійним спрямуванням інженер-технологи.

	Дуже низький рівень.	Низький рівень.	Середній рівень.	Високий рівень.
Міжособистісний емоційний інтелект.	10%	20%	50%	20%
Внутрішньоособистісний емоційний інтелект.	40%	10%	30%	20%
Розуміння власних емоцій.	40%	10%	30%	20%
Керування власними емоціями.	10%	30%	30%	30%

Дослідження осіб з освітою інженер-технологічного спрямування було виявлено подальші результати: міжособистісний інтелект у більшості сягав середнього рівня, внутрішньоособистісний ЕІ – виявився у 50% людей на низькому рівні та у 50% на середньому та високому рівні, розуміння власних емоцій теж 50/50, а ось керування власними емоціями на досить високому рівні.

Підбиваючи підсумки цього дослідження можна сказати, що однаково, досить на високому рівні у досліджуваних нами людей усіх 3 типів професійного спрямування знаходиться ланка - «керування власних емоцій», що ще раз є підтвердженням того, що у нас дійсно гарні спеціалісти своєї справи, які не будуть виливати фонтаном свої невдоволення, неприємні відчуття та рухаючись проти втоми плідно працювати над поставленим завданням або

метою, яку попри все варто досягнути. Інші ж ланки розвинуті на досить різних рівнях, в залежності від професійного спрямування, а також безпосередньо від досвіду роботи та залежно від вікової категорії.

Для більш детального порівняння наші кількісні показники ми виразили у вигляді діаграму. (Рис.2.3)

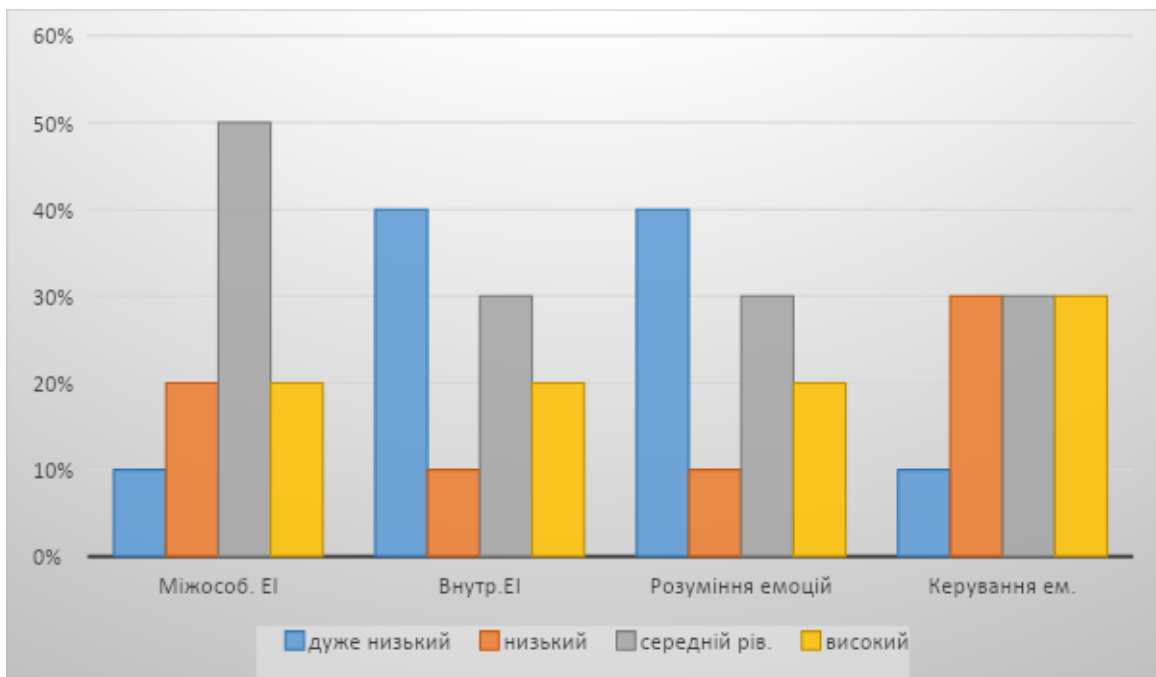

Рис 2.3 Кількісні показники рівня емоційного інтелекту у інженер-технологів (за методикою «ЭмИн» Д.В.Люсіна.)

За даними діаграмічного рисунку 3, можна побачити, що професія інженер технолога колосально відрізняється від професійного спрямування психолога та лікаря. Тут середній рівень посіли – міжособистісний EI та керування власних емоцій, але внутрішньо особистісний EI та розуміння емоцій на дуже низькому рівні, а то і зовсім відсутні як такі.

Також для проведення кількісного дослідження діагностики емпатії у людей з різним професійним спрямуванням, ми використали методику за І.М.Юсуповим. Опитувальник складається з 46 тверджень, за якими можливе обчислення значень шести шкал: «емпатія з батьками», «емпатія з тваринами», «емпатія з людьми похилого віку», «емпатія з дітьми», «емпатія

з героями художніх оповідань», та «емпатія з незнайомими або малознайомими людьми».

Після проведення обраної нами методики, ми змогли кількісно оцінити рівень емпатії людей згідно шести шкал у особистостей з різним професійним спрямуванням. Провівши дане досліджування серед психологів, ми отримали показники, які наведені у таблиці. (Табл.2.4)

Табл.2.4

Кількісні показники рівня емпатії у професії психолога за методикою І.М.Юсупова.

	Дуже високий	Високий	Середній	Низький	Дуже низький
Емпатія з батьками	0%	0%	100%	0%	0%
Емпатія з тваринами	0%	0%	80%	20%	0%
Емпатія з людьми похилого віку	0%	0%	100%	0%	0%
Емпатія з дітьми	0%	10%	90%	0%	0%
Емпатія з героями худ. оповідань	0%	0%	90%	10%	0%
Емпатія з незнайомими та малознайомими людьми	0%	0%	90%	10%	0%

Дивлячись на дану таблицю можна сказати, що у більшості осіб з професійним спрямуванням – психологія, виявлено середній рівень емпатії

по усім заданим шкалам опитувальника і лиш у двох осіб по деяким шкалам було встановлено низький рівень емпатії.

Емпатія- це дуже важливий характеристичний фактор для людей, робота яких майже кожного дня пов'язана з комунікацією, отже можемо сказати, що рівень емпатії наших дослідників досить на чудовому рівні.

Низький рівень емпатії, свідчить про те, що людина відчуває труднощі у спілкуванні, не вміє співпереживати, емоційно відгукуватися на почуття. Не розуміє вчинків, скоєних під впливом душевних поривів.

Середній рівень – людина тримає під контролем свої почуття, думки, емоції, не завжди здатна поділитися наболілою душевною проблемою. Розуміє емоційні метушіння інших людей, але вважає, що не варто виставляти свої почуття напоказ.

Високий рівень – відчуває яскравий емоційний відгук на переживання. Часто не відокремлює свої емоційні проблеми від проблем інших людей, однаково співпереживає близьким та стороннім людям.

Для більш детального порівняння, наші кількісні показники ми відобразили у вигляді діаграми. (Рис.2.4)

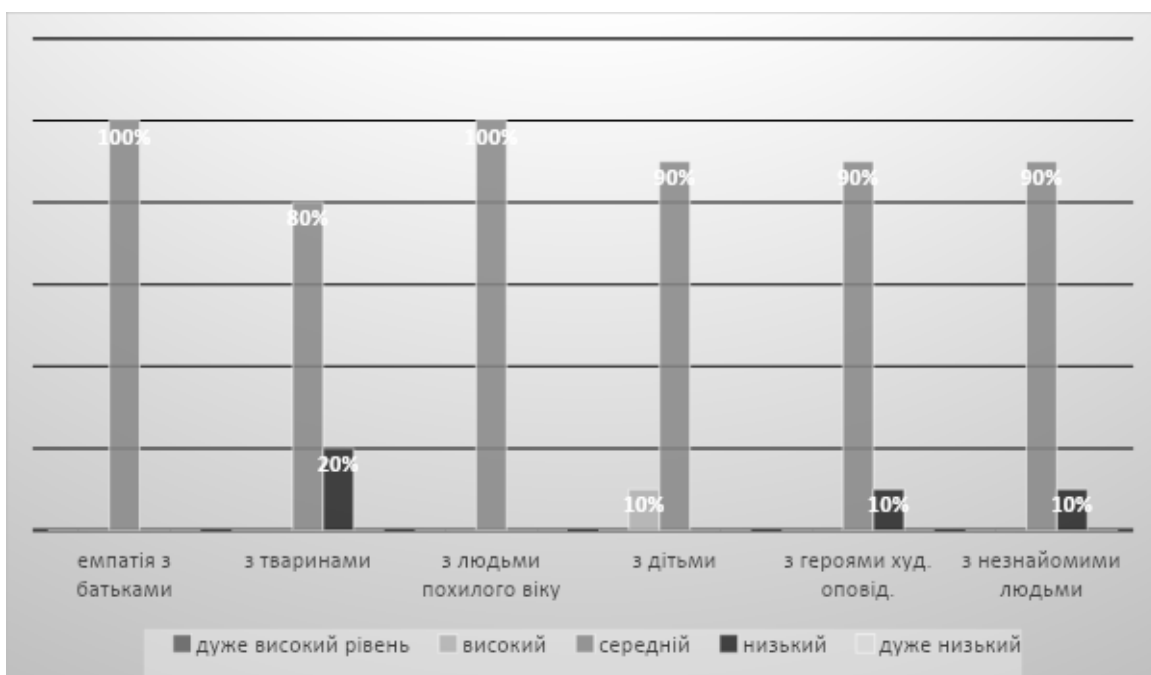

Рис 2.4. Кількісні показники рівня емпатії у психологів (за методикою І.М.Юсупова) .

Опрацювавши данні показники, можемо бачити, що середній рівень найбільш розповсюджений по всім шкалам, високий рівень емпатії виявлено саме за шкалою «емпатія з дітьми», низький приблизно у 10% досліджуваних виявлено за шкалами «емпатія з тваринами», «емпатія з героями худ.оповідань», та «емпатія з незнайомими тваринами».

Також дане дослідження було проведено у хірургічному відділенні, для кількісної оцінки їх рівня емпатії по шести шкалам. Отриманні показники наведені у таблиці. (Табл. 2.5)

Табл.2.5

Кількісні показники рівня емпатії за професійним спрямуванням – хірургія (за методикою І.М.Юсупова).

	Дуже високий	Високий	Середній	Низький	Дуже низький
Емпатія з батьками	0%	0%	100%	0%	0%
Емпатія з тваринами	0%	0%	100%	0%	0%
Емпатія з людьми похилого віку	0%	0%	90%	10%	0%
Емпатія з дітьми	0%	0%	90%	10%	0%
Емпатія з героями худ. Оповідань	0%	0%	90%	10%	0%

Емпатія з незнайомими та малознайомими людьми	0%	0%	80%	20%	0%
--	----	----	-----	-----	----

Отримані нами результати свідчать про те, що у працівників хірургічного відділення також по всіх шкалах виявлено середній рівень емпатії, але у 10% досліджуваних емпатія до людей похилого віку, дітей та з незнайомими або малознайомими людьми має низький рівень, на мою думку на це вплинув невеликий, але щоденний стаж роботи досліджуваних осіб.

Для більш детального порівняння, наші кількісні показники ми відобразили у вигляді діаграми. (Рис.2.5)

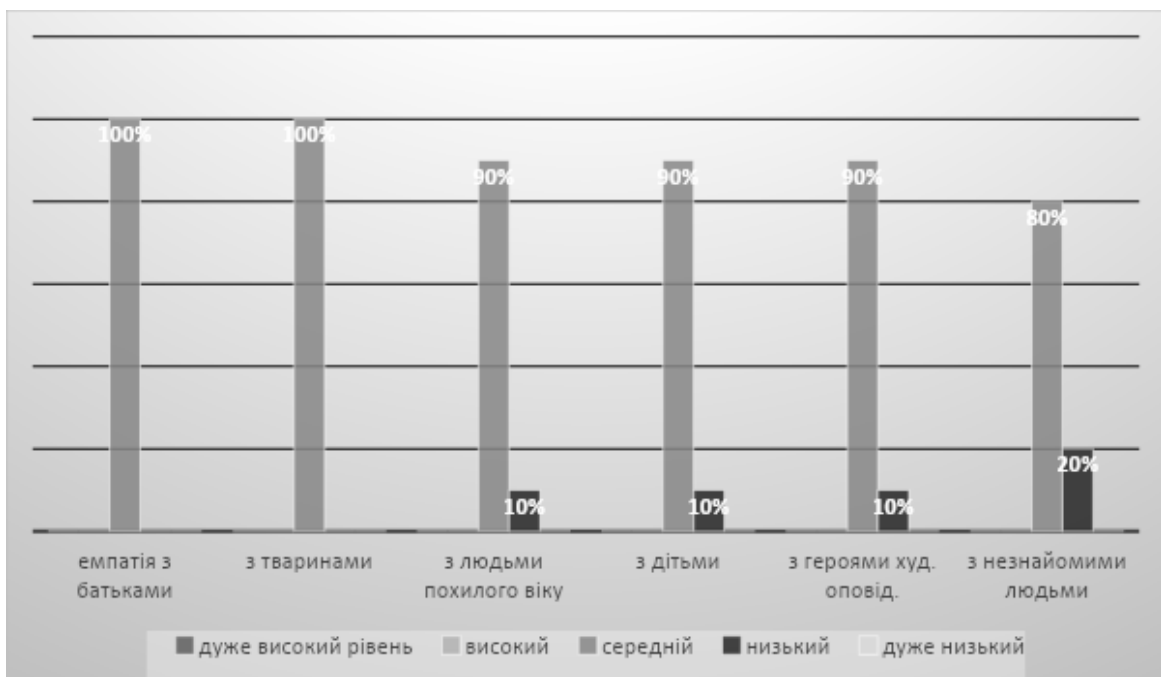

Рис 2.5 Кількісні показники рівня емпатії у лікарів (за методикою І.М.Юсупова.)

За даними шкалами, результати діаграми показали, що у лікарів, так само, як у професії зі спрямуванням – психологія, по всіх зазначених шкалах найбільш високим рівнем виявлено - середній.

Також методика І. Юсупова була використана і для професіоналів у сфері технології, для кількісної оцінки рівня емпатії. Провівши дослідження, одержані показники можна побачити у таблиці. (Табл.2.6)

Табл.2.6

Кількісні показники рівня емпатії у особистостей з професією – інженери/технологи.

	Дуже високий	Високий	Середній	Низький	Дуже низький
Емпатія з батьками	0%	10%	80%	10%	0%
Емпатія з тваринами	0%	0%	100%	0%	0%
Емпатія з людьми похилого віку	0%	0%	100%	0%	0%
Емпатія з дітьми	0%	0%	100%	0%	0%
Емпатія з героями худ. Оповідань	0%	0%	100%	0%	0%
Емпатія з незнайомими та малознайомими людьми	0%	10%	90%	0%	0%

По одержаним нами підрахункам можемо бачити знову ж таки в основному середній рівень емпатії майже по усім шкалам, але є навіть і високі

результати по шкалам «емпатія з батьками» та «емпатія з незнайомими або малознайомими людьми». На мою думку, високий рівень емпатії з батьками можливо відображає те, що частіше всього ця професія має характерно роботу, яку можна виконувати дистанційно, в домашніх умовах, тому не виключається можливий постійний контакт з батьками.

Для більш детального порівняння, наші кількісні показники ми відобразили у вигляді діаграми. (Рис.2.6)

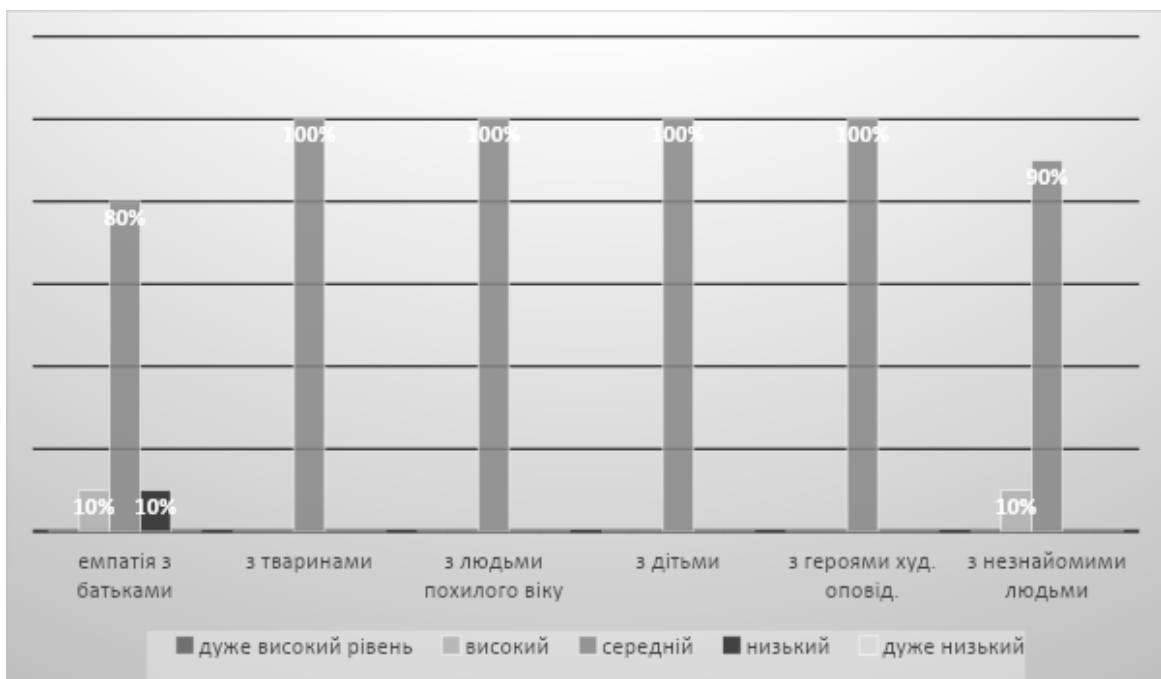

Рис 2.6 Кількісні показники рівня емпатії у інженер технологів (за методикою І.М.Юсупова.)

За отриманими даними можна побачити, що результати є аналогічними до попередніх двох вибірок, але високий рівень емпатії тут виявлено за шкалою «емпатія з батьками або рідними». Доказом до цього може бути те, що зазвичай це можлива, дистанційна (домашнього типу) робота.

Отже, провівши дослідження на визначення рівня емпатії та емоційного інтелекту у особистостей з різним типом професійного спрямування, такими як: психологи, лікарі-хірурги та інженер-технологи, ми отримали кількісні показники, які свідчать про те, що у особистостей, які кожного дня працюють з людьми (пацієнтами), тобто завжди знаходяться у сфері комунікаційного суспільства емоційний інтелект, а саме міжособистісний EI та керування власними емоціями розвинено на середньому рівні. Також емпатія, як і EI відіграють не менш важливу роль у професійному становленні особистості, яка тісно пов'язана з комунікаціями, тому рівень у всіх нами заданих професій досяг середнього, а також інколи високого рівня.

Тому можна сказати, що вид професії неабияк впливає на рівень емпатії та EI особистості.

Згідно проведеним нами досліджень на рівень емоційного інтелекту, саме у психологів, домінуючими шкалами виявились внутрішньо особистісний EI – у 4 осіб досяг високого рівня та у такої ж кількості осіб – 4, високий рівень за шкалою розуміння власних емоцій. Низький рівень виявився за шкалою міжособистісний EI у 50% досліджуваних. У лікарів-хірургів по всіх шкалах виявився середній рівень, близько 60% досліджуваних, окрім шкали керування власними емоціями, у 30% осіб він сягнув високого рівня, у інших 70% осіб – середній та низький рівні. Професія інженер технолога вразила мене результатними даними: враховуючи всі шкали, домінуючим по ним став середній рівень у 50% досліджуваних.

Аналізуючи результати дослідження на рівень емпатії, було виявлено, що у 90% досліджуваних осіб середній рівень емпатії домінує за всіма шкалами. У лікарів-хірургів приблизно у 90% індивідів було виявлено середній рівень емпатії також по всіх зазначених шкалах методики.

За підсумками проведеної методики у осіб з професійним спрямуванням інженер технологія, результати виявились аналогічними до двох попередніх професій, у 90% досліджуваних становлено середній рівень емпатії за всіма поданими шкалами.

2.3. Порівняльний аналіз характеристик емоційного інтелекту у студентів з різним рівнем прояву емпатії.

Можна без перебільшення сказати, що емоційний інтелекту у міцному взаємозв'язку з емпатією це – ключ до успішного управління собою та іншими людьми.

Отже, згідно результатів методики, яка визначає рівень емпатії у людей з різним типом професійного спрямування. Можемо сказати, що за підсумками результатів емпатії у професії психолога, вона займає в основному середній рівень у 100% опитуваних за шкалою емпатії з батьками; у 80% середній рівень за шкалою – емпатія з тваринами та у 20% результати показали низький рівень; емпатія з людьми похилого віку у 10 опитуваних психологів показала позначку у 100% середній рівень; емпатія з дітьми – у 90% середній рівень та у 10% опитуваних виявився високий рівень емпатії. До героїв художніх творів емпатію проявили 90% осіб середній рівень та 10% - низький; 3 малознайомими людьми 9 опитуваних психологів проявили емпатію на середньому рівні та 1 особа на низькому рівні. Тож, порівнюючи цю вибірку досліджуваних осіб на рівень емпатії разом з дослідженням емоційного інтелекту, можемо сказати що, за шкалами міжособистісного ЕІ та внутрішньоособистісного ЕІ близько 55% опитуваних мають низький

результат та 45% - досить високі показники; за шкалами розуміння та керування власними емоціями близько 50% показали низький результат та 50% високий. Оцінивши загалом результати студентів – психологів за двома методиками, та проаналізувавши момент суміжності між ними, можемо сказати, що результати показали досить хороший рівень, як для починаючих, практикуючих осіб в цій не легкій сфері розуміння емоцій не тільки власних, а й інших людей. Гарний рівень ЕІ та емпатії загалом допомагають вибудувати внутрішній стрижень, який допомагає у складні часи випробувань та стресів.

По результатам аналізу наступної вибірки з 10 осіб, а саме лікарів. Можемо побачити ідентичні результати з групою психологів, з похибкою $\pm 10\%$ за методикою І.М.Юсупова на визначення рівня емпатії, а ось за методикою на визначення рівня ЕІ аналізувавши результати, можемо побачити за всіма шкалами середній рівень емоційного інтелекту – це близько 70% та 30% проявили низький рівень ЕІ.

Розвинена емпатія та емоційний інтелект у лікаря це важливий момент: поперше, розуміння слів, почуттів і жестів пацієнта, а подруге, — такий прояв цього розуміння, за якого пацієнт бачить, що лікар усвідомлює його переживання. Але я вважаю, що медичний працівник ніколи не зможе бути емпатичним на сто відсотків. Він тільки може спробувати залишити осторонь власні упередження і дійсно прислухатися до пацієнта для того, щоб увійти до системи його особистих поглядів. Медичний працівник не емпатичний у тому випадку, коли постійно порівнює ситуацію пацієнта із власним баченням. Емпатія передбачає певне «забування про себе», і це дає лікареві змогу краще зрозуміти пацієнта.

Третя вибірка – це інженер-технологи. Аналізувавши їхні результати щодо двох методик можемо підбити такі підсумки : за методикою І.М. Юсупова на визначення рівня емпатії, у 90% опитуваних нами індивідів виявився

середній рівень емпатії згідно всіх шести шкал, суміжно з цими відомостями аналізувавши методику на визначення рівня ЕІ ми побачили, що емоційний інтелект у 65% виявився на досить гарному рівні та 35 на низькому рівні.

Емоційний інтелект є динамічним інтегральним психологічним станом, що зумовлює успішність міжособистісної взаємодії, адекватну самооцінку, позитивне мислення, а також лідерські здібності, які ґрунтуються на усвідомленні значущості емоцій та вмінні ними керувати.

Для майбутніх інженерів цінність володіння даною компетенцією полягає в тому, що вона дозволяє реалізувати комплексний підхід при розвитку найважливіших розумовий, емоційних та соціальних навичок та вмінь.

Для більш детального порівняння результатів рівня емпатії та емоційного інтелекту у осіб з різним професійним спрямуванням можемо побачити на (рис.2.7).

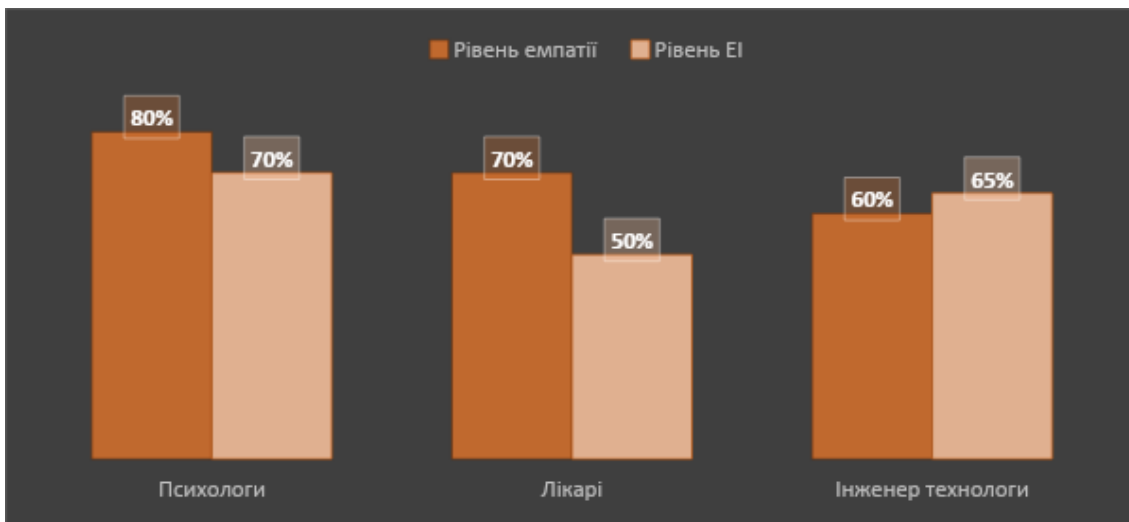

Рис 2.7 Кількісні показники рівнів емпатії та емоційного інтелекту у досліджуваних з різним професійним спрямуванням.

Тож, підсумувавши можемо сказати, що функціональні характеристики емоційного інтелекту визначаються системою емоційних ставлень до себе як суб'єкта пізнання, до світу та інших людей, які репрезентуються у соціальній взаємодії та спілкуванні. ЕІ є складним психічним утворенням, яке має одночасно і когнітивну, і емоційну, і особистісну природу, високий рівень його розвитку є, основою для розвитку емоційної креативності особистості, а одним з основних механізмів його розвитку та актуалізації є емпатія. З огляду на це, ми можемо стверджувати, що вершиною розвитку емоційного інтелекту та емпатії, як тісно суміжних значень є екзистенційно-духовний рівень, пов'язаний з досягненням особистістю емоційної зрілості, яка сприяє її надчуттєвому проникненню у внутрішній світ, духовний та емоційний єдності з іншими людьми та зі світом загалом, і реалізуються в потребі у високих переживаннях – істини, добра, краси, любові.

ВИСНОВКИ.

Емоційний інтелект в професійній діяльності особистості у сучасному суспільстві відображає проблему розуміння і прояв емоцій індивіда, це питання на сьогоднішній день стоїть досить гостро, оскільки в ньому штучно насаджується культ раціонального ставлення до життя як еталону, в якому немає місця емоціям. Відомо, що заборона емоцій веде до їх витіснення із свідомості людини. В свою чергу, неможливість психологічної переробки емоцій сприяє розростанню їх фізіологічного компоненту, що призводить до неврозів. Тому емоційний інтелект можливо та потрібно розвивати, так само як і емпатійні якості, які є дуже важливі в особистісній та професійній діяльності особистості. Існують об'єктивні передумови розвитку емоційного інтелекту, серед яких виділено такі: біологічні, соціальні, вікові та професійно-формувальні.

Тим не менш, наразі українське суспільство доволі динамічно змінюється, що саме і ставить нові вимоги до підготовки фахівців у різних галузях. З одного боку, стоїть завдання більш вузької та чіткої спеціалізації, з іншого – вміння виходити за межі своєї спеціальності та будувати міжгалузеві зв'язки, дивитися на проблему панорамно. Саме такі завдання формують запит до професійної освіти щодо навчання та підготовки фахівців, які відповідатимуть новим вимогам. Одним із важливих напрямів реалізації даного завдання є психологічний розвиток, який не аби як необхідний для формування професійної мотивації та свідомості людини, а також набуття професійно важливих якостей, вдосконалення комунікативних навичок, мислення, а головне - рефлексії.

Найважливішою фазою вікового етапу в процесі формування особистості та переходу від залежного дитинства до самостійної та більш усвідомленої дорослості представляє собою саме - період юності. Цей нелегкий період у житті кожного індивіда по своєму особливий, важливий та певною мірою є вирішальним у житті людини. Його завдання представляє собою розвиток

особистісної рефлексії й самосвідомості, розвиток професійної спрямованості, з гострою потребою у спілкуванні й глибоких емоційно-насичених міжособистісних стосунках. Тому, розвиток та становлення особистості в юнацькому віці великою мірою визначаються успішністю у сфері міжособистісного спілкування та лідерством в соціальних відносинах. Одним з чинників, що сприяє встановленню та підтримці глибоких та довірливих стосунків є емоційний інтелект.

Емпатія в психології розуміється як важливу структуру розуміння та осяяння людиною емоційних станів іншої людини, здатність емоційно відгукуватися, та вміти співпереживати іншим людям. Важливість емпатії у сучасному суспільстві неможливо недооцінювати. Сучасна цивілізація не зможе розвиватися поза людськими колективами і спільнотами. Вона є запорукою майбутньої співпраці і поваги до особистого простору кожної окремої людини. Її як і емоційний інтелект можливо та потрібно розвивати, адже це є запорукою майбутнього, вміти десь поводити себе стримано, десь – співпереживати іншим людям, та головне те, що розвинуті ці характеристики дають не аби яку змогу налагоджувати зв'язки у різних сферах особистісного та соціального розвитку, бути впевненим в собі та своїх можливостях, правильно мислити та проектувати влучні стратегії та доцільно їх використовувати, втілюючи в реальне життя.

На основі аналізу літератури та нашого дослідження щодо рівня та загалом потрібності емпатії та емоційного інтелекту у всіх видах професійного спрямування можна сказати, що емпатія – це як усвідомлене співпереживання і вона є вродженою структурою характеристики людини, майже 98% людей вміють виявляти емпатію до оточуючих людей.

Вміючи задіювати правильний механізм співпереживання, людина отримує можливість зрозуміти співбесідника. Залишаючись при цьому у рівноправній позиції. Ця рівноправність означає також і однакову відкритість. Відчути

почуття іншої людини часто означає – відчуті і власні почуття. Побачити страхи іншого – зустрітися і з власними страхами. Зустрітися із самим собою. Важливість емпатії у сучасному суспільстві неможливо недооцінювати. Сучасна цивілізація не зможе розвиватися поза людськими колективами і спільнотами. Емпатія є запорукою майбутньої співпраці і поваги до особистого простору кожної окремої особи. Також, варто відмітити, що емпатію можна й слід розвивати, адже в останні роки феномен емпатії розглядають як важливий чинник професіоналізму незалежно від виду професійної діяльності. Згідно результатам нашого дослідження, можна сказати, що у всіх досліджуваних незалежно від професійної спрямованості рівень емпатії було виявлено досить на гарному рівні.

Щодо емоційного інтелекту — це вміння дати раду своїм і чужим емоціям: точно зрозуміти, оцінити і виразити їх. Розвинений EQ — це запорука успішної комунікації та партнерства. Відчуття радості від улюбленої роботи набагато більше, та й з негативними емоціями впоратися легше. Ви не будете впадати у ступор через важкі ситуації, швидше впораєтесь з депресивними станами. Він допомагає прокладати курс через складності соціального життя на робочому місці, бути лідером та надихати інших, а також розвивати професійну кар'єру. Розуміючи власні емоції та вміючи їх контролювати людина здатна краще виражати свої почуття та розуміти як почувуються інші люди. Завдяки цьому спілкування стає більш ефективним, а стосунки як на роботі так і в особистому житті – сильнішими.

Шлях до розвитку емоційного інтелекту полягає через: самосвідомість в емоційному інтелекті спонукає нас зрозуміти у яких стосунках із власними емоціями ми перебуваємо; самоконтроль починається з усвідомлення емоцій. Соціальне розуміння – це, серед іншого, вміння опрацьовувати велику кількість невербальних сигналів інших людей; управління взаємовідносинами відбувається через усвідомлення емоцій, здатності

розпізнавати та розуміти, що відчувають інші люди. Таким чином, щоб розвинути в собі здатність до найбільшого відчуття щастя та успішної самореалізації, людині варто розвивати свій емоційний інтелект. Адже завдяки йому ми можемо знайти баланс між розумом та почуттями та наблизитись до відчуття гармонії у житті.

Високий рівень емоційного інтелекту може стати в нагоді людям з високими кар'єрними амбіціями. Як мінімум для того, щоб контролювати свої емоції, які іноді невчасно «б'ють через край». У людей з високим рівнем емоційного інтелекту часто зустрічаються такі риси як самодисципліна, відповідальність, вміння пристосовуватися до навколишнього середовища. Поза сумнівом, важливо розвивати рівень свого емоційного інтелекту. Це може значно спростити життя і допомогти просуванню по кар'єрних сходах.

Список використаної літератури

1. <https://www.empatia.pro/emotsijnyj-intelekt-yak-peredumova-usp/>
2. Mayer J. D. Emotional Intelligence meets traditional standards for an intelligence /J. D. Mayer, D. R. Caruso, P. Salovey // Intelligence. – 1999. – V. 27. – P. 267–298.
3. Бек Д.С. Когнитивная терапия: полное руководство / Д.С. Бек. – М. : Вильямс, 2006. – 400 с.
4. Bar-On R. The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI) / University of Texas Medical Branch Psicothema, 2006. – № 18, supl. – pp. 13-25.
5. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: В 2 т. / Б. Г. Ананьев. –М.: Педагогика. – 1980. – Т.1. – 340 с.
6. Багатовимірність особистості: психологічний ракурс: колективна монографія / [Н. П. Гапон, С. Л. Грабовська, В. А. Гупаловська та ін.] ; за заг. ред. : С. Л. Грабовської, Р. І. Карковської. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. — 374с.
7. Гоулман, Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта / Дэниел Гоулман,

Ричард Бояцис, Энни Макки. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. — 301 с

8. Бреус, Ю. В. Емоційний компонент у структурі освіти вищого навчального закладу / Ю. В. Бреус // Гуманітарні аспекти формування особистості : Збірник статей VI Всеукраїнської наукової конференції, 27 квітня 2012 р. — Львів : ЛДУ БЖД, 2012. — С. 277-287.
9. Вахрушева Л.Н. Выраженность структурных и качественных характеристик эмоционального интеллекта на этапе юности и ранней взрослости: дис. канд. психол. наук: 19.00.03 / Вахрушева Людмила Николаевна — Москва, 2011. — 202 с.
10. Березюк Г. Емоційний інтелект як детермінанта внутрішньої свободи особистості / Г. Березюк // Психологічні студії Львівського ун-ту. — 2008. — С. 20-23.
11. Вахрушева Л.Н. Выраженность структурных и качественных характеристик эмоционального интеллекта на этапе юности и ранней взрослости: дис. канд. психол. наук: 19.00.03 / Вахрушева Людмила Николаевна — Москва, 2011.
12. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / Д. Гоулман. — М. : ВКТ, 2009. — 478 с.
13. Mayer J. D. Emotional intelligence: Popular or scientific psychology / J.D. Mayer. 2005. [Electronic resource.] Mode of access: <http://www.apa.org/monitor/sep99/>
14. Дьяченко М. И. Психология высшей школы / Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. - Минск, 1993. — 367 с.
15. Дзугкоева М. Г. Психические новообразования студенческого возраста: дис. ... канд. психол. наук.: 19.00.07 / Мадина Георгиевна Дзугкоева. — М., 1999. — 157 с.

16. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: В 2 т. / Б. Г. Ананьев. – М.: Педагогика. – 1980. – Т.1. – 340 с.
17. Никулина И. В. Психологические особенности студенческого возраста: учебное пособие / Никулина И. В. – Самара, 2009. – 100с.
18. Дорфман Л. Я. Эмоциональные предпочтения как фактор приспособления индивидуальности студента к требованиям учебной деятельности / Л. Я. Дорфман // Интегральное исследование индивидуальности: теоретические и педагогические аспекты. — Пермь, 1988. — С. 70-79.
19. Клаус Г. Введение в дифференциальную психологию учения / Клаус Г.; пер. с нем. / Под ред. И. В. Равич-Щербо. — М.: Педагогика, 1987. — 176 с.
20. Стиль человека: психологический анализ / Под. Ред. А. В. Либина. — М.: Смысл, 1998. — 310 с.
21. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / Д. Гоулман; пер. с англ. А.П. Исаевой. – М.: АСТ МОСКВА; Владимир: ВКТ, 2009. – 478 с.
22. Выготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. – 1136 с.
23. Hughes M. Handbook for developing emotional and social intelligence. Best practices, case studies, and strategies / M. Hughes, H. Thompson. – San Francisco, 2009. – 419 p.
24. Гарскова Г. Г. Введение понятия «эмоциональный интеллект» в психологическую теорию / Г. Г. Гарскова // Ананьевские чтения: тез. науч.- практ. конф. – СПб.: Изд-во Санкт-Петерб. ун-та, 1999. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
http://psihologia.biz/psihologiya-psihologiyaobschaya_693/garskova-vvedenie-ponyatiya-emotsionalnyiy-16964.html
25. <https://www.empatia.pro/yak-navchytysya-ei-ta-empatiyi/>

26. <https://www.empatia.pro/emotsijnyj-intelekt-i-shlyahy-jogo-rozvy/>
27. Психологічний словник / За ред. В.І. Войтка. – К.: Вища школа, 1982. – 216 с.
28. Журавлева Л.П. Эмпатийные отношения детей, воспитывающихся вне семьи / Л.П. Журавлева // Психологический журнал. – 1996. – Т. 17. – № 4. – С. 91-98.
29. Гаврилова Т.П. Экспериментальное изучение эмпатии у детей младшего и среднего школьного возраста / Т.П. Гаврилова // Вопросы психологии. – 1974. – №5. – С. 107-114.
30. Mayer J.D., Salovey P., Caruso D.R. Emotional Intelligence. In R.J. Sternberg (ed.). Handbook of Intelligence. P. 396-420.
31. Psychological Dictionary / Edited by V.I. Voitko. – К.: High School, 1982. – 216 p.
32. Люсин Д. В., Марютина О. О., Степанова А. С. Структура эмоционального интеллекта и связь его компонентов с индивидуальными особенностями: эмпирический анализ // Социальный интеллект. Теория, измерения, исследования / Под ред. Д. В. Люсина, Д. В. Ушакова. — М. : Институт психологии РАН, 2004. — С. 129—140.
33. Новая методика для измерения эмоционального интеллекта: опросник ЭмИн // Психологическая диагностика. — 2006. — № 4. — С. 3-22.
34. Люсин Д. В. Опросник на эмоциональный интеллект ЭмИн: новые психометрические данные // Социальный и эмоциональный интеллект: от моделей к измерениям / Под ред. Д. В. Люсина, Д. В. Ушакова. — М. : Институт психологии РАН, 2009. — С. 264—278.